

A. I. KOOK

Chief Rabbi of the holy land

Jerusalem

אברהם יצחק הכהן קוק

הרב הראשי לארץ ישראל
האב"ד

בעיה"ק ירושלים תוכב"א

ב"ה יום י' לחודש אד"ש תרפ"ז

לכבוד ידידי הרה"ה הישיש, הסופר המרום מו"ה רא"ז רבינוביץ שליט"א*.

שלו' וברכה באה"רו!

בתשובה על הערתו הכללית, אִךְ להתאים את גזירת הכתוב של "ודל לא תהדר בריבו". עם האמור בירושלמי כתובות פ"ט ה"ז, לענין גביית חוב מן היתומים, שמחלקים בין יתום גדול ליתום קטן, שדוקא ביתומים קטנים אין גובין שלא מן הזבורית, לשיטת הירושלמי שם, ולא בגדולים.

והנה, לפי הערה זו, שיסודה הוא מהפסוק בתורה, היה ראוי לשאול על דעת רבי טרפון, שאמר במשנה שם דף פ"ד: "ינתנו לכושל שבהם", בניגוד לדעת רבי עקיבא שאמר "אין מרחמין בדין", איך יפרש לנו את הכתוב של "ודל לא תהדר בריבו"?

ואנו מוצאים הרבה ענינים במשפט שבאו מצד הרחמים. - שזהו הכלל הגדול של "ועשית הישר והטוב", שזהו יסוד דינא דבר מצרא (בב"מ ק"ח, ע"א). או הדין דשומא (ששמו נכסי הלואה והגבו אותם למלוה) הדר לעולם (שם ל"ה א'), משום "ועשית הישר והטוב". שמדת הרחמים בודאי אינה יוצאה מכלל ישר וטוב, אלא שמוכרחים אנחנו לומר, שבזמן שרואים החכמים, בתור מחוקקים, לקבע חק, שמצד המשקל של מדת הרחמים הוא ראוי להקבע בצורה משפטית, יש כח בידם לעשות כן, ואח"כ השופט הפרטי הבא לדון, מוכרח הוא לדון על פיו, ואסור לו לעבור על זה, אפילו אם מדת רחמיו הפרטית תניע אותו לכך. אלא, שבודאי צריכים תמיד לשקול את מדת הרחמים הזאת, שתהי' בצורה שלא תקלקל את מדת הדין, ומדת הרחמים היא משמשת ביחוד אצל קובעי החקים, ומתקני תקנות לדורות, באופן שיש למדת הדין לא מהלך אחד כ"א מהלכים רבים, אז אנחנו נוטים כלפי הרגש של מדת הרחמים, שהרי גם מדת הדין אינה לוקה. ויש דוגמא לדבר בתשלומי נזקין עצמם, בהכרעת המשפט היוצא מדין האמור בב"מ מטב שדהו ומיטב כספו ישלח", כדאמרין בב"ק (נ"ח, ע"ב), אברייתא ד"אין שמין קב מפני שמשביחו, ולא בית כור מפני שפגמו", ומפרש התם במסקנא מפני שתשלום קב בשומא בפני עצמו, תהיה חומרא יותר מדאי, ומשכיח נזק יותר מהמדה על חשבון המזיק, וקב בבית כור פוגם נזק, ומוזה יצא המשפט הממוצא ששמין בששים. ואפילו בשופטים פרטיים ג"כ אין זה כלל גמור, שלא להתחשב עם המצב של הנדונים, שהרי מעשה רב שמענו בב"מ (פ"ג, ע"א), שחייבו רב לרבה בב"ח, להחזיר את הגלימא שלקח מהשקולאי, ולשלם ג"כ להם שכרם, מצד טענתם שטענו "עניי אנן וטרחינן כולי יומא וכפינן ולית לן מידי", מטעם "ואורחות צדיקים תשמור". וגם עיקר של לפנים משורת

* מכתב זה מתפרסם כאן מתוך ספר הזכרון לאברהם שפיגלמן ז"ל באדיבותו הרכה של הרב משה צבי גריה שליט"א.

הדין גם הוא נכנס בכלל הדין לפעמים: 'ולא חרבה ירושלם אלא על שהעמידו דיניהם על דין תורה ולא עשו לפני משורת הדין'. (ב"מ ל').

ומכל זה אנו מוכרחים לומר, שהכתוב שאומר "ודל לא תהדר בריבו" הוא נאמר דוקא בזמן שהדין אינו מתחשב כלל עם שורת הדין, אלא שהוא פוסק את המשפט רק מפני מדת הרחמים על הדל, אבל בזמן שיש משקל לזה ג"כ מצד צורת המשפט ויסודי הדין, יש רשות לדין לפעמים לצרף לזה ג"כ מדת הרחמים, והחמלה על האומללים והעובדים הנדכאים. והמדה יותר גדולה ממה שיש רשות להדין הפרטי, יש רשות כזאת למתקני התקנות, וקובעי חוקים לדורות, ולפעמים תוכל ליפול מחלוקת בשיקול הדעת בין קובעי תקנות, אם לא יש כאן העברה על מדת הדין מצד מדת הרחמים יותר מדאי, וזהו היסוד שנחלקו בו ר"ט ור"ע במשנה דכתובת הנ"ל, שר"ט סובר - שמדת הדין היא שקולה, וראוי לתקן לצרף מדת הרחמים לתן לכושל שבהן, ור"ע שקל בדעתו - שמאחר שצד אחד צריך שבועה, והיתומים אינם צריכים שבועה, עומד הממון קרוב להם, יותר, ואם נעבור על זה מצד מדת הרחמים כבר נקרא לדעתו העברה על מדת הדין, שבטא זה במה שאמר: "אין מרחמין בדין".

ואנחנו מוכרחים לומר כן, שמדת הרחמים במדה שאינה מקלקלת את שורת הדין היא נוהגת במשפט מחד, שהרי מדת הדין - כמו שהיא צריכה להיות נוהגת בדיני ממונות כן היא צריכה להיות ג"כ נוהגת בדיני נפשות, ומ"מ הלא יש לנו הכלל הגדול של "והצי-לו העדה", שהרבה הלכות נוסדו עליו: למעט את העונשין של דיני נפשות, כמו במשנה דסנהד' פ"ק "לא כהטייתך לטובה הטייתך לרעה, הטייתך לטובה ע"פ אחד, והטייתך לרעה ע"פ שנים", וכן החק של הלנת הדין, השנוי במשנה שם (ל"ב, ע"א), שדיני ממונות גומרים בו ביום, בין לזכות בין לחובה, דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה, ולמדו זה בגמ' שם (ל"ה ע"א) מהמקרא של "צדק ילין בה", דבעינן הלנת דין. וכאלה עוד פרטים רבים, שהם ודאי נובעים מתוך מדת הרחמים, ועל כרחנו צריכים אנו להחזיק באלה הכללים, שקובעי התקנות, ומכריעי הדינים הכלליים, ודאי יש בידם רשות רחבה למזוג מדת הרחמים עם מדת הדין, ושיקול דעתם שאין מדת הדין מכל מקום מתקלקלת עי"ז, הוא המכריע בדבר. וגם שופטים פרטיים, יש להם איזה אחידה במדה זו באופן יותר מצומצם, שהוא מיוסד על יסוד החובה הכללית של עשיית לפני משורת הדין.

והנה, סדר גביית חוב בכלל יש בו הרבה משיתוף מדת הרחמים המלוה את מדת הדין, שהרי יסוד הכתוב של "בחוף תעמוד", שמזה למדנו שלא יכנס לביתו ליטול משכנו (בב"ב ק"ג, ע"א), ולדעת שמואל (שם) גם שלח ב"ד אסור לו להכנס לתוך הכית לקחת משכנו, ודאי צד גדול של מדת הרחמים יש בו. וממקרא זה עצמו, אנו למדים שבע"ח דינו מה"ת בויבורית (בב"ק ח' ע"א), אלא שנוקין הוציאה תורה מכלל שארי בע"ח וחייבה להגבותן מעידית, ועיקר דבר זה הוא מפני תיקון העולם, כדברי ר"ש דדריש טעמא דקרא (גיטין מ"ט ע"ב): "מפני מה אמרו הנוקין שמיין להם בעידית - מפני הגול-נים ומפני החמסנין. וחכמים תקנו, שמנכסי יתומים אין גובין אלא מן הזיבורית, וכבר עמדו על זה בתוס' (שם, דף מ"ה, ע"ב, ד"ה "אין נפרעין מנכסי יתומים"), ותירצו שם בשני אופנים, ועכ"פ כל עיקר הדין הוא תקנתא דרבנן, לטובת יתומים, שמצאנו הרבה דברים כאלה, כמו שביארנו, שהמתקנים תקנות ודאי חובתם היא להעמיד יסוד הצדק ממוזג עם מדת הרחמים, כמו שהתורה עצמה מזוגה אותה במשפטיה, למשל, בדין השבת העבוט: "כי היא שמלתו לכדה, היא כסותה לעורו במה ישכב", וכי יש לך מדת הרחמים גדולה מזה, אלא שהתורה ודאי ראתה שמדת הדין מ"מ לא תתקלקל ע"י מדת הרחמים של שיעור כזה, וכן הלכו חכמים בדרכיה של תורה, ונחלקו בזה חכמים אם תקנתא

דרכנו היא בין ליתומים גדולים בין לקטנים, או דוקא לקטנים ולא לגדולים, כמבואר ג"כ בבבלי גיטין (ג') בצורת איבעיא, ומסקנת הבבלי היא, דתקנתא זו היא בין לגדולים בין לקטנים, ושיטת הירושלמי בתו' שם היא דדוקא לקטנים תקנו ולא לגדולים. אבל בהא נחתינו וסלקינו, שאין כונת הכתוב של "ודל לא תהדר בריבו" לסלק לגמרי מדת הרחמים מהשפעת הדין, אלא שלא להרבות בשיעורה במדה כזאת שתקלקל את מדת היושר של המשפט. - ובחופש של השימוש במדת הרחמים, יש הבדל בין מיסדי החקים והתקנות, שהם/ משתמשים במדה יותר רחבה כמדת הרחמים המתמוגת עם מדת הדין, וכמדה מצמצמת היא נוהגת כ"כ בשופטים פרטיים, מצד חובת הכניסה לפני משורת הדין ו"שמור אורחות צדיקים", כמו שכתבתי לעיל.

מאד הייתי חפץ, שיוציא כת"ר את מגמתו הטובה בתרגומו של כתבי הגר"ד הופמן בכלל, כי גם ביאורו לתורה יש לו ערך גדול מאד, והשי"ת יחזקו ויאמצו לעבודת הקודש, ועוד ינוב בשיבה טובה לאורך ימים טובים. כנפשו היפה ונפשו ידידו דוש"ת באה"ר.

הק' אברהם יצחק הכהן קוק